

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та
публічного управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Галицька Людмила Валеріївна
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 351.863:338.2
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЛЯ ЗМІЩЕННЯ
БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ**

(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»

(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Л. В. Галицька
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи
Дубовик Анастасія Володимирівна
(прізвище, ім'я, по батькові)
к. держ. упр., доцент кафедри
економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління
(науковий ступінь, вчене звання)

Житомир – 2021

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління
за результатами попереднього захисту: **Галицької Людмили Валеріївни**

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № _____ від « _____ » _____ 2021 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(підпис)

Якобчук В.П.
(прізвище ,ім'я, по батькові)

« _____ » _____ 2021 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти **Галицька Людмила Валеріївна** захистив (ла)
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(підпис)

Пугачова Н.С.
(прізвище ,ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Галицька Л. В. Державна політика розвитку та використання інтелектуального потенціалу для зміцнення безпекового середовища України. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Поліський національний університет. Житомир, 2021 р.

В даній кваліфікаційній роботі було детально розкрито та обґрунтовано поняття «інтелектуальний потенціал» і його складові «потенціал» та «інтелект», визначені основні фактори формування інтелектуального потенціалу окремого індивіда, проаналізовано три групи чинників від яких залежить формування інтелектуального потенціалу національної економіки. Розглянуто проблеми вищої освіти та наукової сфери як базових компонентів інтелектуального потенціалу та запропоновано комплекс заходів спрямованих на розвиток і раціональне використання інтелектуального потенціалу з метою зміцнення економічної безпеки України.

В ході дослідження було розглянуто головні етапи державної політики у сфері розвитку інтелектуального потенціалу та вивчено механізми протидії загрозам, які можуть бути викликані як внутрішнім так і зовнішнім середовищем.

Ключові слова: Інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, національна економіка, економічна безпека, вища освіта, державна політика, освітні процеси.

SUMMARY

Halytska L. V. Strengthening the Security Environment of Ukraine through State Policy of the Development and Usage of Intellectual Potential. - Qualification work on the rights of the manuscript. Qualification work for the degree of "Master" specialty 281 "Public Administration".- Polissya National University. Zhytomyr, 2021.

The purpose of this graduation thesis is to investigate the effects of using the intellectual potential on strengthening the economic security of Ukraine. The graduation thesis is composed of three chapters, each of them dealing with different aspects of this problem.

Chapter 1 describes the concept of "intellectual potential" and its components "potential" and "intelligence" in detail. It deals with the main factors of formation of the intellectual potential of an individual and demonstrates three groups of factors on which formation of intellectual potential of the national economy depends.

Chapter 2 examines the problems of higher education and scientific sphere as basic components of the intellectual potential and provides the complex of measures directed on development and rational use of the intellectual potential for strengthening of Ukrainian economic safety.

Conclusions are drawn in Chapter 3. The main aim of the graduation thesis has been reached. The study demonstrated the main stages of public policy in the field of intellectual capacity development and examined the mechanisms for counteracting threats that can be caused by both internal and external environment.

Key words: Intellectual potential, intellectual capital, national economy, economic security, higher education, public policy, educational processes.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ВАЖЛИВОГО ФАКТОРУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	7
1.1. Сутність поняття «інтелектуальний потенціал» та його структура	7
1.2. Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу.....	14
Висновки до Розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	21
2.1. Вища освіта та її роль у формуванні інтелектуального потенціалу України.....	21
2.2. Наукова діяльності як умова розвитку інтелектуального потенціалу ..	25
Висновки до Розділу 2	28
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	30
3.1. Світовий досвід управління інтелектуальним потенціалом національної економіки та перспективи його застосування в Україні....	30
3.2. Державна політика розвитку та використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки України.....	34
3.3. Рекомендації щодо розвитку та раціонального використання інтелектуального потенціалу національної економіки.....	40
Висновки до Розділу 3	46
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	57
<i>Додаток А</i> Рейтинг країн відповідно до індексу рівня освіти 2019 р.	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні світова практика показує, що одним з головних чинників економічного зростання є інтелектуальний потенціал як стратегічний ресурс та економічна міць держави. В умовах кризи знання набувають значення не лише як рівень інтелектуальних можливостей, а й як економічний ресурс, що стає основою для впровадження інновацій. XXI століття характеризується переоцінкою людського фактору, як наслідок інтелект та високий професіоналізм стають пріоритетним товаром на ринку праці. Одним із основних завдань, що постає перед Україною є посилення інноваційної та науково-освітньої конкурентоспроможності шляхом ефективного використання інтелектуального потенціалу з метою зміцнення безпекового середовища держави.

Вивченням та обґрунтуванням економічної природи людської праці й інтелекту, наукової думки та інновацій займалася низка вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме О. Кендюхов, Л. Диба, О. Полуяктова, М. Біль, Б. Данилишин, І. Ревак, Л. Готфредсон тощо.

Об'єктом даного дослідження є процеси і механізми, які мають бути залучені державою для розвитку та використання інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичні рекомендації стосовно раціонального використання та розвитку інтелектуального потенціалу для зміцнення безпекового середовища України.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати стратегічні пріоритети та засоби розвитку і використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки України. Для реалізації даної мети нами було поставлено наступні **завдання:**

1. Дослідити і розкрити сутність поняття «інтелектуальний потенціал», розглянути основні підходи до його тлумачення.
2. Висвітлити основні шляхи впливу інтелектуального потенціалу на економічну безпеку держави.
3. Дослідити взаємозв'язок вищої освіти, науки і культури та їх вплив на формування та розвиток інтелектуального потенціалу держави.
4. Проаналізувати досвід формування, розвитку та використання інтелектуального потенціалу провідних країн світу та розглянути можливі способи його адаптації в Україні з метою забезпечення економічної безпеки.
5. Обґрунтувати основні етапи формування та механізми реалізації державної політики у сфері розвитку та використання інтелектуального потенціалу.
6. Розробити рекомендації щодо етапів розвитку та впровадження інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної сфери держави.

Під час дослідження використовувалися аналітичні та емпіричні **методи**. Аналітичні (метод індукції та дедукції, наукової абстракції, синтезу та аналізу, логічний, історичний та компаративного тощо) допомагали опрацювати та проаналізувати теоретичний матеріал.

Новизна роботи полягає у тому, що у ході дослідження було представлено стратегії розвитку та використання інтелектуального потенціалу національної економіки.

Теоретичне значення отриманих результатів зумовлене тим, що в роботі систематизовано поняття «інтелектуальний потенціал» і показано, як він впливає на рівень економічного забезпечення держави та як пов'язаний з якістю освіти та культури.

Практична значимість полягає в можливості використання результатів при подальших дослідженнях у сфері управління інтелектуальним потенціалом.

Апробація результатів дослідження була проведена на 3 конференціях: V Міжнародні науково-практичні конференції молодих вчених, аспірантів, студентів «Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку» (м. Житомир, 05 грудня 2019 р.); науково-практичні конференції науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених НІІ економіки та агробізнесу «Наукові читання – 2020» (м. Житомир, 21 вересня 2020 р.); Міжнародні науково-практичні конференції «Механізми управління розвитком територій» (м. Житомир, 24 жовтня 2020 р.).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаної літератури (49 позиції). Робота містить 1 таблицю, 1 рисунок та 1 додаток.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ВАЖЛИВОГО ФАКТОРУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Сутність поняття «інтелектуальний потенціал» та його структура

Розвитку науки, культури, техніки і виробництва в другій половині ХХ ст., були показниками того, що людство знаходиться на такому етапі свого розвитку, коли подальших прогрес можливий лише завдяки розумовій (інтелектуальній) діяльності суспільства, яка буде визначати основні стратегії та тактики розвитку країни в соціально-економічній сфері країни.

В умовах розвитку ринкових механізмів, інтенсивної конкурентної боротьби, посилюється роль людського ресурсу як провідного фактора забезпечення прибутковості будь-якого суб'єкта господарювання. На сьогодні у всіх провідних країнах світу значна увага приділяється реалізації концепції інтелектуального та людського потенціалу, адже людина, її потреби і розвиток є одним з основних питань соціальної політики держави та основою для подальшого прогресу [28].

Досвід західних економік свідчить про необхідність максимального використання і розвитку знань, здібностей, досвіду персоналу, тобто інтелектуалізації всіх аспектів діяльності вітчизняних підприємств. Впровадження інновацій та інноваційного лідерства у різних сферах економіки є важливим та актуальним завданням, але неможливе без залучення висококваліфікованих кадрів.

У Женеві 20-29 вересня 1999 року на тридцять четвертій сесії Асамблеї держав учасниць ВОІВ було зазначено, що *«Двадцять перше століття стане століттям економіки, заснованої на знаннях, у якій інтелектуальна власність буде основною рушійною силою»* [28, 13].

XXI століття – це час переоцінки людського фактору, інтелект та високий професіоналізм стають пріоритетним товаром на ринку праці. Нові міждисциплінарні знання, підготовка високоякісного людського капіталу, за допомогою освіти, збагачення економічних знань, формування інтегрального

вектора розвитку суспільства, що спрямований на підвищення якості життя всіх його членів – невід’ємні компоненти суспільства, яке засноване на знаннях.

Перед тим як розглядати поняття «інтелектуальний потенціал» та його складові, потрібно ознайомитися з поняттям «потенціал».

Термін «*потенціал*» (лат. «*potentia*») означає сила та вперше був використаний у фізиці в значенні певної кількості енергії, накопиченої системою, яку вона може використати в роботі [22]. З часом дане поняття почали використовувати ширше у різних галузях науки.

Потенціал можна розглядати у різних розрізах, зокрема як засоби, джерела, які є в наявності й можуть використовуватися для досягнення поставленої мети, вирішення конкретного завдання та як можливості окремої особи, суспільства, держави загалом у певній сфері [20].

У контексті економічної науки немає єдиного підходу до трактування потенціалу, тому переважають три напрямки дослідження потенціалу підприємства:

- Потенціал як сукупність ресурсів господарюючого суб’єкта (ресурсний підхід). У такому випадку оцінювання потенціалу зводиться до визначення вартості доступних ресурсів: матеріальних, трудових, фінансових, організаційних, інформаційних тощо.
- Потенціал як можливість суб’єкта освоювати, переробляти наявні в нього ресурси для задоволення потреб (функціональний підхід) [20].
- Потенціал як здатність ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання (результативний підхід). При цьому, виконання поставлених завдань, як зазначає І. Отенко [26, с. 11], «залежить від об’єктивних факторів – можливостей, обумовлених станом об’єкта й навколишнього середовища, й від

суб'єктивних факторів – здатностей їх усвідомлювати, створювати, використовувати й розвивати».

Описані вище підходи до вивчення поняття «потенціал» є досить фрагментарними, оскільки кожен з науковців розглядає потенціал лише з одного боку: як сукупність ресурсів, як можливість досягати мети або здатність виконувати завдання. У зв'язку з цим ми можемо стверджувати, що потенціал – це комплексна категорія, яка поєднує різні елементи, які в свою чергу взаємодіють між собою. Як комплексна категорія, потенціал підприємства враховує такі складові, як фінансовий, ресурсний, виробничий, інтелектуальний, інвестиційний та інші види.

Так як на сьогодні відбувається активне залученням інтелектуальної діяльності у всі сфери господарювання, детальне вивчення інтелектуального потенціалу як однієї з найважливіших складових сукупного потенціалу підприємства – є надзвичайно актуальним.

Поняття *«інтелектуальний потенціал»* базується на такій категорії як інтелект, що є здатністю людини до вирішення завдань та проблем певної складності [36].

Згідно з Р. Солсо, інтелект – це можливість здобувати, відтворювати і використовувати знання для усвідомлення певних ідей, понять, взаємовідносин, а також самому усвідомлено використовувати отримані знання [47, с. 481]. Л. Готтфредсон вважає, що інтелект – це досить загальна розумова здібність, яка містить «можливість робити висновки, планувати, вирішувати проблеми, абстрактно мислити, розуміти складні ідеї, швидко навчатися на основі досвіду» [47, с. 18].

Аналізуючи різні підходи до вивчення інтелекту, можна зробити висновок, що інтелект – це поєднання розуму, мислення і проникливості, які у взаємодії (виконанні розумових функцій) трансформують сприйняття у нові знання, або аналізують і удосконалюють вже наявні [42, с. 181].

Щодо самого поняття «інтелектуальний потенціал», то існують різні погляди та підходи до трактування даного терміну, але як у випадку з

категорією «потенціал» виокремлюють три основних підходи: ресурсний, функціональний та результативний (див. Таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Підходи науковців до трактування інтелектуального потенціал

<u>Поняття</u>	<u>Визначення</u>	<u>Автор</u>
Ресурсний підхід		
<i>Інтелектуальний потенціал</i>	«...це сукупність теоретичних знань, практичного досвіду та індивідуальних особливостей працівників, які виконують роботи, пов'язані зі створенням інновацій на промислових підприємствах та в організаціях»	В. Лаврентев, А. Шаріна [20, с. 83]
	«...це приховані відносні сили, знання особистостей і соціально-економічної системи для здійснення організаційно-управлінської, економічної, технологічної та іншої інтелектуально-продуктивної діяльності, які можуть реалізуватися у формі інтелектуального капіталу підприємства на ринкових і індивідуально-мотиваційних засадах»	Й. Ситник [41, с. 6]
	«...це здібності людини взагалі, які не залежать від їх використання у виробництві...»	Г. Река [36, с. 231]
Функціональний підхід		
	«...це можливості, надані на даний час і в майбутньому, які можуть бути використані для досягнення певної мети...»	О. Кендюхов [19, с. 40]
	«...це можливості, надані інтелектуальними ресурсами в певний час і в майбутньому, які можуть бути використані для досягнення	Л. Диба [12, с. 6]

<i>Інтелектуальний потенціал</i>	певної мети»	
	«...це можливість нагромаджувати, створювати і використовувати нові знання, проекти, ідеї, моделі і іншу семантичну інформацію, яка може стати інтелектуальною власністю України...»	С. Вовканич [4]
Результативний підхід		
<i>Інтелектуальний потенціал</i>	«...це сукупність можливостей, часто ще не розкритих, формально не зафіксованих, але реально існуючих для виконання дій»	І. Мойсеєнко [22, с. 47]
	«...це сукупність усіх інтелектуальних ресурсів, включаючи людей, їх знання, інтелектуальні здібності, нематеріальні активи, які характеризують сукупні інтелектуальні можливості, що можуть бути використані в процесі функціонування економіки, перетворюючись в інтелектуальний капітал...»	М. Семикіна, В. Гунько [40, с. 53]

Складено автором

Таким чином, представники ресурсного підходу розуміють інтелектуальний потенціал як сукупність інтелектуальних ресурсів підприємства: знання, здібності, комп'ютерне забезпечення, інформаційні ресурси та інтелектуальну власність. У функціональному підході науковці трактують інтелектуальний потенціал як інтелектуальні можливості для досягнення певної мети підприємства. Представники результативного підходу визначають інтелектуальний потенціал як здатність інтелектуальних ресурсів до виконання поставлених завдань. Виходячи з проаналізованих визначень, варто зазначити, що інтелектуальний потенціал є комплексним поняттям.

Виокремлюють три рівні на яких можна розглядати термін «інтелектуальний потенціал»: мікрорівень, мезорівень та макрорівень.

Макрорівень характеризується вивченням процесів формування та оцінки інтелектуального потенціалу підприємства, на мезорівні розглядається інтелектуальний потенціал регіону, а макрорівень тісно пов'язаний з вивченням інтелектуального потенціалу держави [27]

При дослідженні інтелектуального потенціалу як категорії виділяють вузьку та широку розуміння даного поняття:

- ✓ У широкому розумінні інтелектуальний потенціал – це сукупність інтелектуальних якостей, яка може бути використана для врегулювань проблем пов'язаних із самозбереженням та розвитком.
- ✓ У вузькому розумінні інтелектуальний потенціал прирівнюють до інтелектуального потенціалу людини або до інтелектуального капіталу з його структурною складовою, яка містить управлінський та організаційний досвід, кваліфікацію, знання, інтелектуальний капітал, корпоративну культуру та ін.

Варто зазначити, що інтелектуальний потенціал має достатньо великий ресурс для розвитку національної економіки та для створення сучасного інформаційного суспільства за рахунок введення інновацій [16].

Інтелектуальний потенціал – це динамічна, цілісна система інтелектуальні складові якої знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. Інтелектуальний потенціал як система характеризується такими ознаками [16]:

- інтелектуальний потенціал є сукупністю компонентів, які взаємодіють між собою та зовнішнім середовищем та формують єдине ціле, що має загальні властивості;
- як цілісний об'єкт, інтелектуальний потенціал містить низку компонентів, які в свою чергу складаються з елементів, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем;
- всі компоненти інтелектуального потенціалу наділені конкретними властивостями, тому й відрізняються один від одного;

– завдяки взаємодії компонентів інтелектуального потенціалу забезпечується виконання конкретних завдань для досягнення поставлених цілей.

До властивостей системи інтелектуальних ресурсів належать: цілісність (інтелектуальні складові створюють можливості для використання потенціалу лише у випадку їх взаємодії); унікальність (кожне підприємство має притаманні лише йому інтелектуальні ресурси); синергія (у своїй взаємодії інтелектуальні ресурси утворюють набагато більші можливості ніж по одному); адаптивність (можливість адаптації інтелектуальних складових до зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства) [16].

Отже, «інтелектуальний потенціал» доцільно трактувати як систему певних інтелектуальних ресурсів, які при взаємодії один з одним утворюють можливості застосування інноваційних технологій підприємством для забезпечення переваг щодо його конкурентів. Також, необхідним є розуміння інтелектуального потенціалу як системи, що містить певні компоненти, які можуть вступати у взаємодію як один з одним та із зовнішнім середовищем.

1.2. Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу

При вивченні інтелектуального потенціалу слід звернути увагу на джерела його формування. Оскільки, інтелектуальний потенціал формується на підприємствах, установах та організаціях, які створені людьми, то можна стверджувати, що основним джерелом його формування є людина та її інтелектуальні можливості, тобто людський капітал.

Людський капітал у свою чергу формується з наступних складових [1]:

- ✓ «капітал здібностей» - це то, що дається людині від народження, а саме фізичні, розумові, психоемоційні здібності, здоров'я, навички тощо;
- ✓ «духовний капітал» - цінності, принципи, переконання, погляди, віри, тобто якості особистості;

- ✓ «капітал знань» - все, в результаті чого людина отримує освіту та досвід, а саме знання, інтелект, набуті навички;
- ✓ «зовнішня оболонка» або «соціальний капітал» - це відносини та зв'язки з іншими людьми, спілкування тощо.

Людський потенціал є основою для створення самої організації, для визначення напрямів її діяльності та для організації ефективної повсякденної комерційної діяльності підприємства.

Щодо особливостей формування структури інтелектуального потенціалу варто зазначити, що на її елементи здійснює вплив безліч факторів, залежно від рівнів дослідження інтелектуального потенціалу: країна, організація, людина.

Формування інтелектуального потенціалу національної економіки залежить від трьох груп чинників [15]:

- I. *Природних* (відносяться інтелектуально-творчі здібності індивідів, здоров'я населення, демографічна ситуація в країні та стан довкілля, екологія).
- II. *Економічних*, які поділяються на макроекономічні (державна демографічна політика, величина ВВП на душу населення, стан економіки, інфляційні процеси, рівень освіти і науки в країні, фінансування сфери освіти та науки, стан трудових ресурсів тощо) та мікроекономічні (механізм ціноутворення на ринку інтелектуальних продуктів, амортизаційна та інноваційна політика, система оплати праці у сфері інтелектуальної діяльності).
- III. *Інституційних*, до яких належать регулювання інтелектуальної діяльності відповідно до законодавства та механізм захисту об'єктів інтелектуальної власності.

«До факторів, які впливають на інтелектуальний потенціал господарюючого суб'єкта відносять чинники внутрішнього середовища (мікрофактори), чинники зовнішнього середовища (макрофактори) та егофактори» [15].

До основних мікрофакторів належать технічний та економічний рівні виробництва, ступінь задоволеності працею, стосунки в середині колективу та загальний рівень розвитку інтелектуального середовища на підприємстві.

Макрофактори включають становище підприємства на ринку, соціальний стан громадян та стан громадської думки щодо діяльності певного колективу.

На формування егофакторів впливають зовнішні та внутрішні фактори. Егофактори є емоційнопсихологічним станом особистості, тобто це те середовище, в якому реалізуються креативні здібності.

Фактори, які впливають на формування інтелектуального потенціалу окремого індивіда (див. Рисунок 1.1):

- ✓ економічні індикатори: рівень національного доходу країни, рівень інфляції, ВВП на душу населення, середній рівень доходів населення, витрати на фінансування освіти та науки, рівень бідності і безробіття, фіскальна державна політика тощо;
- ✓ політичні фактори: державна політика, кризові ситуації, військові дії, здатність швидко реагувати на потреби і запити населення, в тому числі провадження ефективного державного забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу на різних рівнях;
- ✓ соціально-демографічна політика держави, що залежить від демографічної ситуації в країні, рівня міграції, соціальної підтримки населення;
- ✓ рівень екологічного стану та реалізація програм щодо забезпечення екологічної безпеки в країні.
- ✓ рівень освіти і науки в країні чинить значний вплив на процес формування знань людини, вияв загального інтелекту і, як наслідок, інтелектуального потенціалу [16, с. 18].

Рис. 1.1 Фактори впливу на інтелектуальний потенціал людини [45]

У процесі формування та використання інтелектуального потенціалу виникає низка проблем, які потребують негайного вирішення. Розглянемо детальніше деякі з них.

Одним із проблемних питань у формуванні та використанні інтелектуального потенціалу є *відсутність загальної методики оцінки інтелектуального потенціалу підприємства*.

Згідно з В. В. Воліковим оцінку інтелектуального потенціалу варто проводити за наступними чотирма етапами [5]:

Перший етап – це окреслення та деталізація проблем, які виникають під час формування і використання інтелектуального потенціалу (проводиться ідентифікація підприємства; визначення предмета оцінки, дати оцінки, мети оцінки).

Другий етап – це підготовка до проведення оцінки інтелектуального потенціалу, що включає визначення джерел інформації, що будуть використовуватися для оцінки інтелектуального потенціалу підприємства;

формування груп експертів-оцінювачів; складання завдання та календарного плану оцінки, від якого залежать якість і термін проведення оцінки; підготовка та підписання договору проведення оцінки.

Третій етап – це збір інформації та розрахунок показників, що складається з формування системи показників; збору даних та їх систематизація; розрахунку показників.

Четвертий етап – це з'ясування рівня ефективності використання інтелектуального потенціалу та встановлення заходів щодо його підвищення: розбір результатів розрахунків; підготовка звіту за результатами оцінки; розробка комплексу заходів.

Також існує низка невирішених питань стосовно *інтелектуальної власності* в Україні, що позначається на розвитку інтелектуального потенціалу та заважає утворенню нової моделі вітчизняної економіки за рахунок введення інновацій.

Ще однією проблемою формування інтелектуального потенціалу є *достовірне відображення нематеріальних активів в балансі підприємства* (відмінності у відображенні процесу вибуття та їх фактичній наявності). Крім того, *проблема підготовки кадрового персоналу*, що мав би відповідні навички й досвід, наразі залишається відкритою.

Отже, проблеми формування інтелектуального капіталу в Україні створюють низки проблем на шляху до формування та розвитку інтелектуального потенціалу, адже інтелектуальний потенціал може перетворитися в інтелектуальний капітал лише за умови вільного та інтенсивного використання інтелектуальних ресурсів.

Висновки до Розділу 1

XXI століття – це період активного переходу від індустріального суспільства до постіндустріального, яке характеризується активним розвитком ринкових механізмів та посиленням ролі інтелектуальних ресурсів. Це період зміни пріоритетів на користь інтелектуалізації праці, що

ґрунтується на інноваціях, упровадженні високотехнологічних процесів, інтеграції науки, освіти та підприємницької діяльності.

В даному розділі було детально розглянуто поняття «потенціал», «інтелект», вивчено різні підходи до визначення терміну «інтелектуальний потенціал», досліджено особливості його формування.

В ході дослідження було встановлено, що:

1. Поняття «потенціал» є досить фрагментарними, так як кожен з науковців розглядає потенціал лише з одного боку: як сукупність ресурсів, як можливість досягати мети або здатність виконувати завдання. У зв'язку з цим можна стверджувати, що потенціал – це комплексна категорія, яка поєднує різні елементи, які в свою чергу взаємодіють між собою;
2. Інтелектуальний потенціал – це комплексне поняття, яке включає як сукупність інтелектуальних ресурсів підприємства: знання, здібності, комп'ютерне забезпечення, інформаційні ресурси та інтелектуальну власність так і інтелектуальні можливості для досягнення певної мети підприємства.
3. До властивостей системи інтелектуальних ресурсів належать: цілісність; унікальність; синергія; адаптивність.
4. Формування інтелектуального потенціалу національної економіки залежить від трьох груп чинників: *природних* (відносяться інтелектуально-творчі здібності індивідів тощо), *економічних*, які поділяються на макроекономічні та мікроекономічні та *інституційних*, до яких належать система контролю інтелектуальної діяльності відповідно до законодавства та механізми захисту об'єктів інтелектуальної власності.
5. Фактори, які впливають на формування інтелектуального потенціалу окремого індивіда: економічні індикатори; політичні фактори; соціально-демографічна політика держави; рівень екологічного

стану та реалізація програм щодо забезпечення екологічної безпеки в країні; рівень освіти і науки в країні.

На основі проведеної роботи можна стверджувати, що розвиток інтелектуального потенціалу та його вплив на національну економіку є важливою та актуальною проблемою, так як інтелектуальний потенціал здатний в значній мірі вплинути на рівень економічної безпеки та забезпечити конкурентоспроможність на світовому ринку.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

2.1. Вища освіта та її роль у формуванні інтелектуального потенціалу України

Аналізуючи досвід сучасних високорозвинених держав варто відмітити, що система вищої освіти є важливою для структурних перетворень та інноваційного розвитку. Основним рушієм розвитку держави є освіта, саме їй належить провідна роль в ідентифікації суспільства. Адже лише та держава, в якій більша частина громадян високоосвічені може гарантувати свободу самореалізації, самовдосконалення, матеріальні блага, задоволення зростаючих потреб тощо.

Найважливішим завданням вищої освіти є підготовка висококваліфікованих кадрів, завдяки яким можна буде забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток та зробити державу конкурентоспроможною. Тому Україні як державі, яка має на меті, утворення високоефективної та конкурентоспроможної економіки шляхом інноваційного розвитку, потрібно переосмислити роль освіти [3].

Важливо усвідомлювати, що вища освіта – це високопродуктивна сила суспільства, а не лише носій інтелектуального потенціалу, тому має бути забезпечена постійною увагою з боку держави та належною фінансовою підтримкою. Відповідно до досліджень, що регулярно проводяться для моніторингу освітньої сфери, співвідношення між витратами на освіту й економічним ефектом від неї становить 1:4.

Вища освіта є ключовим фактором інтелектуального просування та інноваційного прориву, так як світова економіка, до якої ми як держава прагнемо ввійти, вимагає нового якісного рівня освіти та навчання упродовж усього життя, яке включає оновлення вмінь та навичок, відповідно до вимог, які ставить перед нам час [39].

Для проведення аналізу сфери освіти України потрібно напрацювати відповідну законодавчу базу через прийняття нормативно-правових

документів. Звичайно, на сьогодні поступово відбуваються зміни законодавчої бази згідно з міжнародними нормами. Про це свідчить прийняття закону України «Про вищу освіту», який містить «ключові організаційні, фінансові та правові засади функціонування системи вищої освіти; окреслює умови, що сприятимуть зміцненню співпраці державних органів і приватного бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії останніх; розглядає основні моменти об'єднання освіти з наукою та виробництвом для підготовки конкурентоспроможного людського капіталу, для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, а також з метою самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у висококваліфікованих фахівцях» [29].

Також, важливим документом у сфері освіти є *Національна доктрина розвитку освіти*. Відповідно до доктрини основним завданням освіти є відтворення та нарощення не лише інтелектуального та духовного потенціалу суспільства, а й економічного. «Освіта – це стратегічний ресурс спрямований на покращення добробуту суспільства, захист національних інтересів та зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені» [31].

Основними завданнями ВНЗ в Україні є:

- ✓ впровадження освітньої та наукової діяльності високо рівня з метою забезпечення осіб, які здобувають вищу освіту відповідним ступенем за обраної спеціальністю та надання можливостей для проведення наукових досліджень;
- ✓ заохочення учасників освітнього процесу до творчої діяльності та забезпечення їх всім необхідним для цього;
- ✓ підготовка кадрів вищої кваліфікації;
- ✓ участь в економічному та соціальному житті держави для формування людського капіталу;
- ✓ проведення заходів спрямованих на формування в молоді патріотичних почуттів ;

- ✓ правове, екологічне, духовне виховання учасників освітнього процесу тощо [29].

На формування вищої освіти України вливала низка різних факторів, зокрема, потрібно враховувати, що протягом 70 років наша держава була у складі СРСР, де панівною була державна форма освіти, і лише після розпаду Радянського союзу дану монополію було зруйновано. На сьогодні в Україні майже не існує вищих навчальних закладів, які б повністю фінансувалися державою. Сучасна система вищої освіти представлена державними та приватними вищими навчальними закладами, діяльність яких відбувається за рахунок юридичних та фізичних осіб у вигляді плати за навчання.

Низка вчених вивчає питання проблеми поділу ВНЗ в Україні на державні і недержавні. Оскільки дане питання є досить дискусійним розглянемо дві протилежні думки: О. Соскіна вважає, що державні вищі навчальні заклади потрібно реорганізувати у змішані або приватні форми власності, оскільки вони лише дарма витрачають мільярди державних коштів на фахівців із низьким рівнем знань [43]. Протилежної думки притримуються Б. Данилишин та В. Куценко, які переконані, що фінансування вищої освіти України має базуватися головним чином на державній підтримці [11].

На нашу думку, існування приватної освіти є виправданим, оскільки Україна не досягла гідного рівня національного достатку. Відповідно до показників ЮНЕСКО, гідний рівень достатку можливий лише за умови, що 50% осіб працездатного віку мають вищу освітою. Аналіз структури працездатного населення України показує, що повну вищу освіту у віці 15-70 років мали у 2005 р. – 21%; 2010 – 25,8%; 2013 р. – 27,8% [35], що є недостатнім для залучення та активізації інвестиційно-інноваційних проектів широких масштабів.

Як результат, в Україні утворилася велика кадрова ніша, яка має бути заповнена завдяки якісній системі вищої освіти, що буде спроможна підготувати фахівців високої кваліфікаційної підготовки та збільшити кадровий резерв для збагачення інтелектуального потенціалу країни.

Сучасну систему вищої освіти в Україні становлять: «державні та приватні вищі навчальні заклади; різні рівні та кваліфікації вищої освіти; галузі знань і спеціальності; освітні та наукові програми; стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти; органи управління у сфері вищої освіти; учасники освітнього процесу» [29]. Незважаючи на те, що система вищої освіти України, яка існує на сьогодні, є розгалуженою, вона характеризується відкритістю та наявністю різних форм навчання і залишається конкурентоздатною у світовому освітньому просторі, занепокоєння є викликає якість наданих освітніх послуг.

Однією з проблем, що зіштовхнулася система вищої освіти України є деформація структури освітньої системи, як результат проблем в середині системи. Процес реорганізації вищих навчальних закладів, відкриття нових спеціальностей та комерціалізації системи освіти немає достатньої фінансової підтримки держави та є некерованим. Саме тому вищі навчальні заклади, намагаючись вижити, не реагують на запит ринку праці, готують фахівців з тих галузей в яких немає потреби, в той час як в інших галузях відчувається гостра нестача кадрів. Сьогодні на ринку праці України не вистачає кваліфікованих працівників інженерних спеціальностей, хоча є надлишок правників, економістів тощо. Вища освіта України характеризується надмірною гуманізацією, готує фахівців знання та вміння яких не є затребуваними у суспільстві [39, с. 109].

Для нарощення та активізації інтелектуального потенціалу перед вищою освітою постають нові вимоги та завдання:

- підготовка кадрів вищої кваліфікації;
- впровадження заходів для забезпечення доступної безперервної освіти протягом всього життя для населення;
- здійснення роботи щодо підвищення рівня якості професійної освіти;

- розвиток інфраструктури освітніх закладів шляхом введення інноваційних технологій та модернізації технічної бази тощо [37].

Окрім цього, важливо займатися створенням дослідницьких університетів відповідно до світових стандартів, оскільки вони є запорукою швидкого розвитку держави у конкретних галузях знань, об'єднуючи освіту, науку та інновації.

Отже, вища освіта має на меті не лише відтворювати знання, а збагачувати інтелектуальний потенціал держави. Завданням вищої освіти в Україні є забезпечення міцного зв'язку між рівнем професійної підготовки та рівнем якості проведених наукових досліджень та розробок, які мають бути конкурентоспроможними на міжнародній арені. Для підвищення рівня ефективності системи освіти важливим є використання креативних та інноваційних розробок чи винаходів під час навчального процесу. Тому вища освіта має опиратися на результати наукових досліджень, які є двигуном вищої освіти.

2.2. Наукова діяльність як умова розвитку інтелектуального потенціалу

На сьогодні вітчизняна наука зіштовхнулася з рядом викликів та проблем, адже не отримує достатнього фінансування, яке було б спрямоване на введення інноваційних технологій в освітній процес та створення високо-технічно обладнаних дослідницьких центрів; велика кількість висококваліфікованих фахівців обирають імміграцію, оскільки не мають належних умов для проведення досліджень у різних галузях науки та гідної заробітної плати тощо.

Досвід провідних країн світу з стабільною та міцною економікою показує, що активна підтримка та стимулювання розвитку науки як продуктивної сили суспільства на рівні з працею, капіталом та підприємницьким хистом є основою національного багатства країни. Необхідною умовою зміцнення економічної безпеки України є усвідомлення

ролі у науки та її впливу на зростання інтелектуального потенціалу та формування інформаційно-економічного простору [34].

Основною ланкою між створенням нових знань та їх застосуванням на практиці є університети. У результаті збільшення обсягів наукової співпраці підвищується рівень професійної освіти, посилюється інтеграція освіти та науки, а також отримані результати використовуються в економічних цілях. Співпраця між освітніми та науковими установами повинна забезпечити:

- попит на освітні послуги та наукові продукти з боку національної економіки;
- залучення бізнес-партнерів до освітньо-наукового процесу;
- міжнародну конкурентоспроможність і престиж випускників українських вузів.

Для розвитку національної економіки наукові центри та заклади освіти мають бути забезпечені останніми інноваційними технологіями, які сприятимуть наданню якісних освітніх послуг, як результат держава буде забезпечена висококваліфікованими фахівцями, які будуть створювати продукт здатний конкурувати на світовому рівні. Академічна наука є одним із головних продуцентів знань та слугує базою для нарощування інтелектуального потенціалу держави. Безумовно, «ключовим фактором активізації процесів збагачення інтелектуального потенціалу є об'єднання ВНЗ, галузевих та академічних секторів науки, бізнесу та промисловості». На жаль, для української науки є характерним низький рівень інноваційної активності та повільне впровадження сучасних форм та методів, оскільки немає чітко розробленої національної стратегії розвитку науки [34].

Про те, що в Україні триває занепад наукової сфери свідчить низка показників:

- різке падіння попиту на науково-технічні розробки у виробничій сфері, у зв'язку з відсутністю виробництв високого технологічного рівня та нестачею обігових коштів;

- зменшення підтримки наукової галузі державою через дефіцит в бюджеті, постійну нестабільність в політичній та економічній сферах;
- значна нестача наукових спеціалістів та фахівців високої кваліфікації у галузі технологій;
- висока наукова мобільність учених як наслідок економічної нестабільності та відсутності захисту з боку держави [39].

Відсутність конкретної стратегії розвитку наукової сфери також є причиною того, що більше половини науковців та першокласних фахівців виконують замовлення із закордону, сприяючи розвитку науки інших країн [39].

Однак, експерти відзначають, що при відповідних умовах вітчизняна наука спроможна проводити дослідження і отримувати результати світового рівня при дослідженні наноструктур і розробці нанотехнологій; у сфері вивчення біотехнології рослин та біофізики; біодеградації; інформатиці; мікро- та оптоелектроніці; аерокосмічних технологіях тощо [39].

Загалом участь України у міжнародній науковій міграції не дає того прибутку, що очікується через низький рівень економічного розвитку, в той час як дана співпраця є вигідною для конкурентоспроможних та технологічно розвинених країн. Урядом мають бути вжиті заходи щодо повернення науковців на батьківщину та забезпечення належних умов для їхньої праці вдома. Міжнародна наукова міграція може відбуватися лише для накопичення наукового досвіту та його використання в національних інтересах. Державна позиція у науковій сфері має мати відповідну законодавчу базу та інші нормативно-правові документи. Наукова сфера України якнайшвидше потребує радикальних реформ [44].

Наука та інновації є суттєвими перевагами у глобальній конкурентній боротьбі, а криза з якою ми зіштовхнулися як держава змушує замислитися над тим, яку насправді роль відіграє інтелектуальний чинник у житті

суспільства і вказує на те, що нам потрібно змістити акценти на освітньо-наукову та культурно-духовну складові.

Отже, переосмислення ролі науки у житті суспільства та її впливу на розвиток економічної стабільності держави, підготовка висококваліфікованих фахівців, створення сприятливих умов для їхньої роботи, розробка чіткої державної стратегії розвитку наукової сфери мають бути основними напрямками роботи на найближчі роки, адже зміцнення національної економіки можливе завдяки формуванню та використанню інтелектуального потенціалу.

Висновки до Розділу 2

Рівень життя провідних країн світу дає зрозуміти, що система вищої освіти є важливою для структурних перетворень та інноваційного розвитку, адже основним її завданням є підготовка висококваліфікованих кадрів, які будуть здатні забезпечувати постійний розвиток соціально-економічної галузі, а також надавати можливість конкурувати на світовому ринку.

В даному розділі кваліфікаційної роботи було розглянуто вищу освіту України та її роль у формування інтелектуального потенціалу держави, проаналізовано основні завдання ВНЗ, вивчено основні фактори впливу на становлення системи вищої освіти України та проблеми, з якими зіштовхнулася держава у даній сфері.

В ході дослідження було встановлено, що:

1. Завданням вищої освіти в Україні є забезпечення нерозривного зв'язку професійної підготовки із конкурентоспроможними науковими дослідженнями і розробками.
2. Для підвищення рівня ефективності системи освіти важливим є застосування інноваційних технологій, сучасних методів та форм, а також креативних винаходів чи розробок у освітній процес. Рівень якості надання освітніх послуг пов'язаний з рівнем розвитку інтелектуального потенціалу.

3. Розвиток та зміцнення національної економіки можливий лише за умови впровадження інноваційних технологій, за допомогою яких можна надавати якісні освітні послуги та забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів, які в свою чергу будуть розробляти конкурентоспроможну продукцію. Академічна наука є базою для нарощування інтелектуального потенціалу держави.

Особливу увагу було приділено вивченню показників занепаду сфери науки в Україні та впливу вищої освіти на управління інтелектуальним потенціалом національної економіки.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Світовий досвід управління інтелектуальним потенціалом національної економіки та перспективи його застосування в Україні

Високорозвинені держави світу продемонстрували, що освіта та наука є національними пріоритетами та чинниками конкурентоспроможності на світовій арені, а збагачення інтелектуального потенціалу є прерогативою загальнонаціональної політики. У зв'язку з цим важливим є вивчення зарубіжного досвіду застосування інтелектуального потенціалу з метою зміцнення рівня економічної безпеки держави.

Високий рівень освіченості населення впливає на рівень інтелектуального потенціалу, що в свою чергу трансформується та стає високоприбутковим національним ресурсом (див. Додаток А). При цьому важливу роль відіграє освітня політика держави та контроль за якістю надання освітніх послуг. Аналізуючи моделі управління освітніми процесами у вищій школі варто виокремити наступні: *континентальну, атлантичну та східноазійську* моделі. Звичайно, кожна модель обумовлена певними ментальними особливостями населення, специфікою державного управління, типом економічної системи тощо [44].

Для *континентальної моделі* управління освітніми процесами характерний вплив на вищу освіту з боку держави. Прикладом є німецька та французька моделі управління вищою освітою, в яких відбувається координація певних функцій між відповідними органами.

Вищій освіті у Німеччині притаманні наступні ознаки:

- Держава здійснює регулювання основних процесів у вищій школі; вища освіта є безоплатною;
- професорсько-викладацький склад має соціальні гарантії; навчальні програми характеризуються міждисциплінарністю;

- наукові дослідження в академічних інститутах проводяться за тісної співпраці з університетами.

На відміну від німецької моделі управління, французька є гнучкішою та менш централізованою формою управління, хоча основна роль в здійсненні управління залишається за Міністерством освіти[44].

Що стосується України, то було б доречним створення дорадчого органу *Ради ректорів національних університетів України* при МОН України, які б займалися розробкою пропозицій щодо стратегічного розвитку вищої освіти, готували відповідні законопроекти, напрацьовували заходи щодо підвищення якості надання освітніх послуг тощо.

Для *атлантичної моделі* управління освітою, яка притаманна США, характерними є децентралізація, демократія, автономія вищих навчальних закладів тощо. Структура управління освітою є пірамідальна, тобто керівництво вищою освітою законодавчо та фактично здійснюється на рівні штатів та передбачає вертикальне та горизонтальне підпорядкування. Управління державним сектором вищої освіти здійснюється на федеральному та штатному рівнях, а також колегіальним та навчальним округом. Громадськість здійснює значний вплив на прийняття рішень у сфері вищої освіти [44].

Переваги даної моделі управління освітою в тому, що абсолютна перевага надається дослідницьким університетам; освітні заклади є добре технічно оснащеними та містять сучасну науково-дослідницьку базу; співпраця між університетами і бізнес-структурами добре налагоджена, що сприяє швидкій комерціалізації наукових ідей; завдяки асоціаціям національних університетів відбувається координація дії між університетами, владою і бізнесом.

Основною характеристикою *східноазійської моделі* є наявність тісного зв'язку з підприємницькими структурами при помірному впливі держави. В Японії Міністерство освіти, культури, спорту і технологій, займається розробкою національних стандартів, навчальних програм та підготовкою

навчально-методичної літератури. Створення в 2000 році Національного інституту моніторингу діяльності університетів, який здійснює контроль за ефективністю розподілу державних коштів на освіту та дослідницьку діяльність, було зумовлено паралельним функціонуванням державних та приватних освітніх закладів [44].

Так як вітчизняна економіка не відповідає вимогам високо конкурентного освітнього середовища, впровадження східноазійської моделі управління є неактуальним. У нас недостатньо розвинутий підприємницький сектор, відсутні науково-комерційні відносини між університетами та бізнес структурами, держава не займається просуванням національних топ-вузів на світовий ринок освітніх послуг та ін. [48, с. 42].

Для України є актуальним запровадження досвіду безперервної освіти впродовж життя для кожного громадянина.

Ключова роль науки у збагаченні інтелектуального потенціалу підтверджена провідними університетами США та Західної Європи. Наукова потужність даних країн спрямована на вирішення низки проблем людства [48].

За сучасних умов культурно-духовні орієнтири є факторами, що мають значний вплив на економічну безпеку держави, оскільки сприяють позитивним зрушення в усіх напрямках соціально-економічного розвитку суспільства. Культура є своєрідною сферою національної економіки та невід'ємним компонентом інтелектуального потенціалу держави, адже її основними компонентами є: культурна спадщина, культурні традиції та творчий потенціал її творців [38, с. 182].

Існує три моделі державної підтримки сфери культури, що продукує особливі блага:

- *Патерналістська* (передбачає компенсацію дефіциту доходів, який виникає в організації культури за рахунок виділення бюджетних асигнувань).

- *Інвестиційна* (запроваджується шляхом збільшення державних інвестицій в гуманітарну сферу з метою переходу до інноваційної економіки, яка є запорукою стійкого соціально-економічного розвитку; особливістю даної моделі держпідтримки є поєднання бюджетних та позабюджетних джерел, а також використання державно-приватного партнерства).
- *Стимулююча* (полягає у створенні умов, за яких буде відбуватися активний розвиток творчої) [1, с. 185–187].

Високий духовний рівень розвитку суспільства, здатність до збагачення інтелектуального потенціалу та перетворення на конкурентоспроможний ресурс держави сприяє зміцненню економічної безпеки держави. Високорозвинені держави світу та країни, що входили до складу СРСР довели, що духовність має позитивний вплив на економічне зростання та розвиток бізнес-процесів.

Для успішної інтеграції України в європейський економічний простір з власним високорозвиненим інтелектуальним потенціалом, варто скористатися напрацьованими заходами та досвідом інших країн.

У процесі реформування вітчизняної освіти та науки мають бути здійснені наступні кроки [39]:

- ✓ створення мережі дослідницьких університетів, прискорення розвитку державно-приватного партнерства у сфері освіти;
- ✓ оновлення та вдосконалення навчальних програм із застосуванням міждисциплінарного підходу;
- ✓ розширення фінансової автономії вищих навчальних закладів за рахунок залучення приватних фінансових ресурсів;
- ✓ розроблення кваліфікаційних вимог до фахівців певного профілю;
- ✓ створення елітарних вищих навчальних закладів з державною підтримкою для того, щоб зайняти місця в списку провідних університетів світу якомога швидше.

Отже, для розвитку інтелектуального потенціалу та використання його для забезпечення економічної безпеки потрібно проводити реформи у сфері освіти та науки, займатися розвитком культурно-духовної сфери суспільства, опираючись на світовий досвід та використовуючи найбільш оптимальні моделі управління освітою для України.

3.2. Державна політика розвитку та використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки України

На сьогодні для розвитку та нагромадження інтелектуального потенціалу нашої держави потрібно провести низку заходів, зокрема розробити науково обґрунтовану державну політику, прийняти ефективні засоби для боротьби та протидії загрозам його розвитку. Передумовою зміцнення інтелектуального потенціалу та однією з умов недопущення процесу його деградації та руйнування є розробка адекватних механізмів протидії різним загрозам. «Державна політика щодо формування та використання інтелектуального потенціалу України має здійснюватися в рамках державної політики захисту національних інтересів та стратегії національної безпеки» [38].

Головна роль в активізації інноваційних процесів за рахунок ефективного застосування інтелектуального потенціалу належить державі. Формування макроекономічної політики має відбуватися з урахуванням особливостей національної економіки. Актуальним є напрям державної політики, який спрямований на розвиток і використання інтелектуального потенціалу України як складової загальнодержавної політики, яка реалізується у відповідності до задекларованих цілей та завдань, базується на загальнонаукових та організаційно-управлінських принципах та здійснюється за допомогою використання механізму протидії загрозам зміцнення та розвитку інтелектуального потенціалу України [38].

Впровадження державної політики у сфері розвитку та використання інтелектуального потенціалу має ґрунтуватися на:

- ✓ основні норми Конституції;
- ✓ закони, законодавчі акти;
- ✓ укази і розпорядження Президента України;
- ✓ накази, розпорядження Міністерства освіти і науки України, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади інтелектуальної сфери;
- ✓ міжнародні, міждержавні договори, ратифіковані вищим законодавчим органом;
- ✓ доктрини, програми, концепції щодо розвитку вітчизняної освіти, науки, культури і духовності;
- ✓ постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України;
- ✓ накази та розпорядження регіональних (місцевих) органів виконавчої влади, виданих у межах їхньої компетенції.

Суб'єктом політики розвитку та використання інтелектуального потенціалу є держава в особі конкретних державних органів, які є уповноваженими працювати в цій сфері. Верховна Рада України має визначати державну політику розвитку та використання інтелектуального потенціалу, а реалізовуватися дана політика має Кабінетом Міністрів України та органами виконавчої влади у сфері освіти і науки, культури та духовності.

Об'єктами цієї державної політики виступають інтелектуальний потенціал як важливий ресурс національної економіки та загрози, що спрямовані на його руйнування та занепад. Своєчасну ухвалення правильних рішень та розробка заходів щодо запобігання загроз розвитку інтелектуального потенціалу є найважливішим завданням керівних органів влади [33, с. 194].

Головною метою політики розвитку та використання державного потенціалу є створення комплексу заходів спрямованих на уникнення та мінімізацію загроз розвитку інтелектуального потенціалу України.

Оскільки зазначена політика носить довгостроковий характер потрібно розглянути *стратегічні та тактичні дії* її проведення та реалізації. До *стратегічних цілей* варто віднести: подолання та зведення до мінімуму реальних загроз інтелектуальному потенціалу України; недопущення виникнення нових загроз, зумовлених загостренням внутрішніх і зовнішніх протиріч національного та глобального характеру; застосування ефективних запобіжних заходів для протидії та подолання загроз спрямованих на знищення та руйнування інтелектуального потенціалу [33].

Тактичними завданнями є: термінова зупинка відпливу талановитої молоді та висококласних фахівців за кордон; знищення проявів корупції у вищій школі; збільшення попиту на вітчизняні науково-технічні винаходи; подолання освітньо-кваліфікаційної нерівності у підготовці фахівців вищої школи; розвиток духовності та викорінення аморальної поведінки тощо[33].

Для її здійснення державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу України потрібно дотримуватися певних завдань, зокрема:

1. Регулярне проведення моніторингу та виявлення потенційних загроз за допомогою проведення комплексу спостережень.
2. Застосування ефективних запобіжних методів протидії загрозам за допомогою використання сучасних інформаційних технологій.
3. Локалізація реалізованих загроз розвитку інтелектуального потенціалу держави для недопущення їх посиленню та заподіяння вагомої шкоди та втрат.
4. Запобігання поглиблення інтелектуальної кризи та занепаду інтелектуального потенціалу у суспільстві за рахунок прийняття відповідних нормативно-правових документів, покращення рівня соціального захисту працівників науково-освітньої сфери та ін.

До визначальних принципів державної політики розвитку та використання інтелектуального потенціалу України відносяться [24]:

- *принцип законності* (зключається в здійсненні посадовими особами та державними органами всіх належних функцій згідно чинного законодавства);
- *принцип системності* (полягає в дослідженні економічних явищ і процесів, що з часом можуть змінюватися та нести загрозу розвитку інтелектуального потенціалу);
- *принцип доцільності* (свідчить про обґрунтовану необхідність регулювання усіх процесів пов'язаних із заходами, що спрямовані на протидію загрозам розвитку інтелектуального потенціалу держави із боку держави);
- *принцип ієрархічності* (комплекс заходів із протидії розвитку інтелектуального потенціалу повинен бути проведений на усіх системних рівнях);
- *принцип субсидіарності* (розподіл компетенцій між органами, таким чином, що кожна владна структура була наділена достатніми повноваженнями для розв'язання проблем на відповідному рівні із максимальною ефективністю для усієї системи);
- *принцип координованості* (органи державної та місцевої влади мають координувати свої дії, відповідно до державної політики, при протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу);
- *принцип оперативності* (швидке реагування на прояви потенційних загроз і за потреби використання підготовленого арсеналу найефективніших засобів з метою протидії загрозам);
- *принцип дієвості* (полягає в тому, що при застосуванні комплексу заходів щодо протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу, результат має бути дієвими та швидким);
- *принцип синергізму* (досягнення певної мети ефективніше при залученні всіх елементів системи);

- *принцип емерджентності* (поява нових невідкладних стратегій та тактик для протидії загрозам та деструктивним чинникам, що раптово з'являються у процесі впровадження державної політики формування та використання інтелектуального потенціалу).

Важливою умовою запровадження державної політики розвитку та використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки є дотримання всіх вище розглянутих принципів.

Державна політика у сфері розвитку інтелектуального потенціалу має формуватися відповідно до певних етапів. Умовно можна виокремити 6 головних етапів [24]:

I етап – визначення основних стратегічних та тактичних цілей;

II етап – окреслення проміжних та кінцевих результатів із зазначенням конкретних термінів;

III етап – опрацювання та вибір методів, засобів та форм протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу;

IV етап – розробка комплексу засобів з використанням відповідного інструментарію;

V етап – проведення відбору органів державної влади, місцевого самоврядування та окремих інституцій компетенцією яких буде вирішення поставлених завдань;

VI етап – підбір і розстановка кадрів, які здатні чітко виконати поставлені перед ними завдання.

Особливу увагу варто приділити вивченню механізмів протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу, до яких відносяться заходи «правового характеру, інформаційно-аналітичного, фінансово-економічного, організаційно-управлінського та соціального характеру» [10].

Заходи, які містять *правовий характер* спрямовані на розробку та прийняття важливих нормативно-правових документів, згідно з якими інтелектуальний потенціал визнається стратегічним ресурсом національної

економіки, а інтелектуальні безпека важливим компонентом економічної безпеки.

Інформаційно-аналітичні заходи передбачає постійний моніторинг внутрішнього та зовнішнього рівня загроз інтелектуального потенціалу. Це комплекс заходів, який займається збором, оцінкою й аналізом інформації про дію чинників, що дестабілізуються ситуацію, а також форми їх прояву тощо [10].

Фінансово-економічний комплекс заходів полягає в залученні фінансових ресурсів для реалізації політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу; фінансуванні великого комплексу заходів профілактики; накопиченні фінансового ресурсу з метою захисту об'єктів безпеки під час активізації загроз; виділення необхідних коштів для відшкодування завданих збитків; пошук альтернативних джерел фінансування тощо» [10].

Заходи організаційно-управлінського характеру передбачають проведення моніторингу та діагностики загроз для їх швидкого усунення та зменшення. Виконання поданих заходів здійснюється суб'єктами відповідного рівня, які відповідають за виконання наступних завдань: своєчасне виконання рішення; розробку нормативно-методичного, матеріально-технічного забезпечення у межах власної компетенції; узагальнення практики застосування вітчизняного законодавства з питань безпеки; розробки пропозиції щодо вдосконалення діючого законодавства у цій сфері. В. І. Франчук наголошує на важливості підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері економічної безпеки у зв'язку з появою та активізацією численних загроз [46, с. 381]

Заходи соціального характеру є обов'язковою складовою загального комплексу заходів, адже містять різні види допомоги: «доплату за особливі умови праці, додаткові премії тощо» [32].

Отже, державна політика протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України – це цілеспрямована діяльність органів державної влади,

спрямована на зменшення та протидію загрозам, які виникають на шляху розвитку інтелектуального потенціалу держави. Механізм протидії загрозам інтелектуальному потенціалу України є основою даної політики, адже це складний комплекс інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, правових та фінансово-економічних заходів, метою яких є протидія реальним та потенційним загрозам.

3.3. Рекомендації щодо розвитку та раціонального використання інтелектуального потенціалу національної економіки

За сучасних умов розвиток та раціональне використання інтелектуального потенціалу України може здійснюватися при забезпеченні конкурентоспроможної освіти, запровадженні інноваційних технологій у поєднанні із культурно-духовним надбанням нації та високими моральними цінностями суспільства. Відповідно до досвіду держав з передовими економіками світу головними суб'єктами підтримки та зміцнення інтелектуального потенціалу є держава, бізнес-структури та громадськість.

Розвиток індустрій високих технологій та інтелектуалізація національної економіки, як запорука економічного зростання та конкурентоспроможності на світових ринках може відбуватися за умови розробки наукових підходів, спрямованих на об'єднання вищої школи та академічної науки, реальної економіки та прикладної науки [23].

Лише за умови ефективної співпраці держави, суб'єктів інтелектуальної сфери, які є представниками освітньо-наукового та культурно-духовного середовища та окремих громадян можливе раціональне використання інтелектуального потенціалу, його розвиток та зміцнення.

Накопичення інтелектуального потенціалу тісно пов'язане з розвитком інтелекту нації, що є найціннішим капіталом людства. Цей процес ґрунтується на свободі творчості, недоторканості інтелектуальної власності, не протиставленні інтелектуалізації суспільства загальному процесу прогресивних змін, взаємозв'язку між інтелектуалізацією та

інформатизацією, наданні нового змісту його структурним утворенням, активній участі у міжнародному поділі праці [27, с. 24].

На даний час популярності набирають ідеї К. Робінсона, які полягають в зміні освітньої парадигми, а саме переході від індустріальної до органічної системи освіти. Ключова ідея даного підходу до освітнього процесу закладається в індивідуальному розвитку кожної особистості за рахунок розкриття її талантів та покликання. Працюючи над розвитком особистісних якостей та ключових компетенцій можна розкрити не лише власні здібності (вроджений хист, творчість, критичне мислення, співчуття тощо) та розвивати дивергентне мислення, а й набути нових умінь, навиків, цінностей, що забезпечить їй успішну професійну діяльність [37]. Усвідомлення того, що всі люди від природи різні, дозволить максимально реалізувати потенціал кожного та відповідно забезпечити економічний добробут в майбутньому. Керівні органи місцевого, регіонального та національного рівнів повинні проводити комплекс заходів спрямованих на підняття престижу професії педагога, забезпечення професійного росту для працівників сфери освіти та формування сприятливих умов для розвитку освітніх інклюзій.

Для оптимізації освітніх процесів у вищих навчальних закладах потрібно враховувати світові тенденції, зокрема загострення конкурентної боротьби між університетами за лідерство; зростання міжнародного наукового співробітництва; адаптацію освіти до запитів та потреб індивіда; посилення координації у взаємодії ринку праці та вищої освіти; впровадженням інноваційних технологій, які б сприяли підвищенню якості освітніх послуг тощо.

Забезпечення якісної освіти як базового компонента інтелектуального потенціалу потребує проведення комплексу заходів:

1) Проведення роз'яснювальних робіт серед населення та популяризувати пріоритетність та важливість вищої освіти в умовах глобального розвитку технологій та інтелектуалізації національної економіки, зокрема за природничими та техніко-інженерними

спеціальностями. Також потрібно забезпечити доступ населення до здобуття вищої освіти, зокрема здійснити перебудову внутрішньої структури системи освіти для збільшення питомої ваги затребуваної суспільством вищої освіти [15, с.104];

2) Негайного впровадження Закону України «Про вищу освіту» для збільшення автономії ВНЗ, зокрема з фінансових питань, що спонукатиме до співпраці з підприємницькими структурами, посилюватиме конкуренцію за абітурієнта. Основними характеристиками сучасних університетів мають бути ефективний менеджмент, тісна наукова співпраця між викладачами та студентами, академічна та наукова незалежність персоналу, організація гнучкості та фінансової стабільності, а також взаємозв'язки з економікою.

3) Підвищення якості вищої освіти за рахунок:

- використання інноваційних аспектів освітніх технологій в освітньому процесі, а саме акмеологічного підходу, згідно з яким майбутні спеціалісти мають володіти критичним мисленням, бути здатними до саморозвитку та самоосвіти, застосовувати креативний підхід до вирішення поставлених завдань [21, с. 95];
- розвиток дивергентного мислення і логіки, що полягає в пошуку нестандартних оригінальних рішень;
- академічна мобільність суб'єктів освітнього процесу, за рахунок якої відбувається надходження нових знань, передача досвіду, відбувається конкурентної боротьби між суб'єктами навчального процесу [24, с. 118];
- постійне зростання професійної майстерності професорсько-викладацького складу, наявність таких особистісних якостей викладачів, як вимогливість, порядність, конструктивність, відповідальність, толерантність тощо. За результатами опитування студентів про високий рівень надання якісних освітніх свідчать: «підготовка викладачів – 45,2%; методичне забезпечення навчального процесу – 35,4%; застосування

інноваційних освітніх технологій – 34,5%; особистісні якості викладача – 34,2%; відповідність навчальних програм сучасним вимогам – 25,4%; наявність системи контролю й оцінки знань студентів, що відповідає сучасним вимогам, – 22,9%; залучення студентів до науково-дослідної роботи – 22,6%; участь викладачів у науково-дослідній роботі – 14,9%; інше – 6,1%» [44, с. 11].

4) Перетворення провідних вітчизняних вищих навчальних закладів на наукові центри з сучасним забезпеченням; забезпечення тісного зв'язку академічної та вузівської науки завдяки утворенню спільних наукових та освітніх підрозділів, що забезпечить високу наявність талановитих викладачів та студентів, буде запорукою надання якісних освітніх послуг [44].

5) Формування у кожного громадянина розуміння необхідності дотримання концепції «навчання упродовж всього життя» та забезпечення можливостей для самоосвіти за рахунок активного впровадження онлайн навчання.

6) Утворення нової моделі фінансування освіти за рахунок залучення приватного бізнесу до підготовки майбутніх фахівців. Для цього система організації та проведення освітньої та бюджетної політики має бути упорядкована згідно з правовим форматом для гарантування чистої конкуренції та прозорість перерозподілу коштів [44].

7) Зміцнення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів: оснащення дослідницьких лабораторій сучасним високоякісним обладнанням; оновлення кафедральних приміщень, аудиторного фонду тощо.

8) Розвиток державно-приватного партнерства, що полягає у співпраці державних освітніх закладів та бізнес-структур для розробки та реалізації програм щодо підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу, а також для вдосконалення змісту освітніх програм і стандартів [14, с. 322].

Оскільки наука посідає одне з найважливіших місць у структурі інтелектуального потенціалу, то його розвиток та збагачення напряму залежить від позитивних зрушень у науковій сфері. Тому варто розглянути *напрями оптимізації та активізації наукової сфери України.*

По-перше, варто створити єдиний науковий простір, за рахунок об'єднання академічної, вузівської та галузевої наук, пріоритетним напрям яких буде проведення спільних досліджень у напрямках узгоджених з національно економічними інтересами та затверджених Верховною Радою України. Стимулювати розвиток науки можна за рахунок збільшення я державних замовлень на дослідження проблем, які є наразі найбільш актуальними. По-друге, важливо збільшити щорічні видатки на науку з державного бюджету та стимулювати підприємницькі структури інвестувати в науку.

Окрім цього, слід приділити значну увагу залученню сучасної науки до освітнього процесу; створенню науково-інтелектуальних комплексів при ВНЗ та наукових організаціях; створенню наукових центрів, які відповідали б світовому рівню та залученню талановитих українських науковців та учених-емігрантів, які б разом працювали б на здійснення фундаментальних досліджень [14].

Також має бути запроваджено нову процедуру атестації наукових кадрів; розроблено методичні підходи та критерії щодо оцінювання результатів наукової діяльності, які б врахували і здобутки окремого вченого, і статус наукової установи (організації, ВНЗ), в якій він працює. Необхідно забезпечити активізацію ролі науковців у процесах розбудови національної інноваційної моделі; посилити взаємозв'язок науки і виробництва для виготовлення високотехнологічних продуктів; підтримати національну наукову еліту.

Одним із важливих заходів розвитку наукової сфери є створення державної програми, яка була б спрямована на підвищення престижу інтелектуальної та наукової праці та забезпечення фахівців вищої категорії

гідною заробітною платою, яка відповідала європейським стандартам, а не принижувала статус науковця, знецінюючи таким чином їхній внесок у розвиток освіти та науки [23].

Державна політика має бути спрямована на створення привабливих умов для повернення громадян України, які здобули вищу освіту закордоном, шляхом визнання їх дипломів на державному рівні та забезпечення гідних умов для праці та життя на батьківщині. Дана програма поступово втілюється Китаєм, країнами Балтії та Угорщиною.

Одним із пріоритетних завдань має стати прийняття «Національної програми обмеження експорту інтелекту та засобів реєміграції українських науковців» [34, с. 60–61].

Перспективи накопичення інтелектуального потенціалу України передбачають здійснення низки заходів культурного характеру, без яких інтелектуальний потенціал не зможе стати найважливішим економічним ресурсом. Розвиток культурної сфери може відбуватися лише за умови проведення чіткої державної політики; дотримання законодавчих документів щодо регулювання суспільних відносин стосовно створення, використання, та збереження культурної спадщини і культурних цінностей; належного матеріально-технічного, фінансового, інформаційного забезпечення розвитку та діяльності музеїв, театрів тощо [30].

Процеси збільшення інтелектуального потенціалу України повинні позначитися і на духовній сфері. Активна духовна діяльність сприятиме позитивним змінам у сфері духовності, вона проявляється як форма активного ставлення людської свідомості до навколишнього світу, тобто виникнення нових образів, цінностей, ідей, творів мистецтва, зміна моральних, релігійних, правових поглядів. Також активна духовна діяльність сприяє зміцненню суспільних взаємозв'язків; вдосконаленні морально-духовної практики суспільного буття. «Духовні речі є нетлінними, а відповідно до ефекту Лінді, період їх існування пропорційний періоду, який вони вже проіснували, і кожен наступний буде довшим за попередній» [49].

Варто наголосити на тому, що рівень отриманих людиною знань завжди має бути нижче рівня духовного розвитку, в іншому випадку незворотною є руйнація інтелектуального потенціалу та катастрофічні наслідки для нації або всього людства.

Еліта як соціальна група, яка має власну структуру та відіграє провідну роль у розвитку науково-освітньої та культурно-духовної сфери суспільного життя, має позитивний вплив на розвиток та зміцнення інтелектуального потенціалу держави [25]. Зміцнення ролі інтелектуальної еліти в суспільно-політичному житті держави означає залучення вітчизняної еліти до процесу прийняття державних рішень, розробки пріоритетних напрямів соціально-економічної, науково-технологічної чи іншої необхідної державної політики.

Отже, усвідомлення стратегії та напрямів формування інтелектуального потенціалу є надзвичайно важливим, оскільки світова цивілізація вступає в епоху шостого технологічного укладу, тобто відбувається переорієнтація виробничих потужностей на створення продукції, що буде затверджена саме в цей період. В період загального зниження престижу науки потрібно активно розвивати науково-державне партнерство на основі діалогу й порозуміння. Динаміка сучасного світового порядку висуває нові моделі управління економічними процесами завдяки яким може відбутися становлення нової економіки.

Висновки до Розділу 3

В даному розділі було проаналізовано досвід провідних країн світу стосовно розвитку та використання інтелектуального потенціалу національної економіки; розглянуто різні моделі управління вищою освітою та виокремлено їхні переваги і недоліки; запропоновано комплекс заходів спрямованих на активізацію та оптимізацію освіти як базового компоненту інтелектуального потенціалу.

За результатами дослідження було зроблено такі висновки:

1. Ефективна освітня політика та вдала модель управління відіграють важливу роль в утвердженні високих стандартів вищої освіти. На сьогодні найбільш відомими є континентальна, атлантична та східноазійська моделі управління освітніми процесами. Для України є актуальним запровадження досвіду безперервної освіти впродовж життя для кожного громадянина, широкий доступ до знань за доступну ціну, розвиток вищих освітніх закладів, що зорієнтовані на сучасні потреби ринку, розширення наукової співпраці з підприємницьким сектором тощо.
2. Для розвитку та активізації інтелектуального потенціалу держава має забезпечити населення якісними та доступними освітніми послугами; стимулювати громадян підвищувати свій кваліфікаційний рівень; залучати приватний бізнес до тісної співпраці з науково-дослідницькими центрами; забезпечувати науково-освітні центри сучасним обладнанням та впроваджувати застосування інноваційних технологій тощо. Також державою має бути прийнятий комплекс заходів щодо протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу.
3. Розвиток та збагачення інтелектуального потенціалу України може відбуватися завдяки наявності конкурентоспроможної освіти, науки та використанню інноваційних технологій, що будуть гармонійно співвідноситися культурно-духовними надбаннями нації та високими моральними цінностями суспільства.

ВИСНОВКИ

Одним з найактуальніших питань XXI століття є розвиток інтелектуального потенціалу як складової національної економіки. Досвід західних економік свідчить про необхідність максимального використання і розвитку знань, здібностей, досвіду персоналу, тобто інтелектуалізації всіх аспектів суспільної діяльності.

В даній кваліфікаційній роботі розкрито та обґрунтовано поняття «інтелектуальний потенціал» і його складові «потенціал» та «інтелект», визначені основні фактори формування інтелектуального потенціалу окремого індивіда, проаналізовано три групи чинників від яких залежить формування інтелектуального потенціалу національної економіки. Розглянуто проблеми вищої освіти та наукової сфери як базових компонентів інтелектуального потенціалу та запропоновано комплекс заходів спрямованих на розвиток і раціональне використання інтелектуального потенціалу з метою зміцнення економічної безпеки України.

В ході дослідження було розглянуто складові державної політики у сфері розвитку інтелектуального потенціалу та вивчено механізми протидії загрозам, які можуть бути викликані як внутрішнім так і зовнішнім середовищем.

Згідно з результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки:

1. Інтелектуальний потенціал є важливим активом національної економіки, який може гарантувати безпеку, життєдіяльність суспільства та економічне зростання. Існує три підходи до визначення «інтелектуального потенціалу»: ресурсний підхід (інтелектуальний потенціал – це сукупність інтелектуальних ресурсів підприємства: знання, здібності, комп'ютерне забезпечення, інформаційні ресурси та інтелектуальну власність); функціональний підхід (інтелектуальний потенціал – це інтелектуальні можливості для досягнення певної мети підприємства); результативний

підхід (інтелектуальний потенціал – це здатність інтелектуальних ресурсів до виконання поставлених завдань).

2. Основними функціями інтелектуального потенціалу держави є світоглядно-виховна; теоретико-пізнавальна; естетично-просвітницька; практично-аналітична; соціально-стимулююча; стратегічно-захисна.

3. Формування інтелектуального потенціалу національної економіки залежить від трьох груп чинників: *природних* (відносяться інтелектуально-творчі здібності індивідів тощо), *економічних*, які поділяються на макроекономічні та мікроекономічні та *інституційних*, до яких належать система регулювання інтелектуальної діяльності відповідно до законодавства та механізми захисту об'єктів інтелектуальної власності.

4. Завданням вищої освіти в Україні є забезпечення нерозривного зв'язку між рівнем професійної підготовки та конкурентоспроможністю наукових досліджень і розробок. Для підвищення рівня ефективності системи освіти важливим є впровадження у навчальний процес інноваційних технологій, сучасних методик, унікальних винаходів та креативних розробок. Рівень якості надання освітніх послуг пов'язаний з рівнем розвитку інтелектуального потенціалу.

5. Ефективна освітня політика та вдала модель управління відіграють провідну роль в затвердженні високих стандартів вищої освіти. На сьогодні виокремлюють є континентальну, атлантичну та східноазійську моделі управління освітніми процесами. Для України є актуальним запровадження досвіду безперервної освіти впродовж життя для кожного громадянина, розвиток вищих освітніх закладів, доступ до знань, що зорієнтовані на сучасні потреби ринку, розширення наукової співпраці з бізнесом, тощо.

6. Для розвитку та активізації інтелектуального потенціалу держава має забезпечити населення якісними та доступними освітніми послугами; стимулювати громадян підвищувати свій кваліфікаційний рівень; залучати приватний бізнес до тісної співпраці з науково-дослідницькими центрами;

забезпечувати науково-освітні центри сучасним обладнанням та впроваджувати застосування інноваційних технологій тощо.

7. На сучасному етапі євроінтеграції України для формування та розвитку потенціалу держави і інтелектуальній сфері є такі програмні засоби: створення державних та приватних науково-дослідницьких університетів, які відповідали б світовому рівню та були залучені до фундаментальних досліджень; залучення проектів державно-приватного партнерства у сферу освіти і науки; застосування міждисциплінарного підходу для осучаснення навчальних програм; надання ширшої фінансової автономії ВНЗ завдяки залученню приватного капіталу; активізація духовного розвитку за рахунок створення інвестиційних фондів на благодійних засадах тощо.

Запропоновані стратегії та напрямки розвитку інтелектуального потенціалу можуть бути використані у сфері реалізації державної політики стосовно розвитку та використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абанкина Т. В. Модели государственной поддержки культуры: теоретические основания и финансовые инструменты / Т. В. Абанкина // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2014. – № 4 (24). – С. 185–189.
2. Біль М. М. Інтелектуальні компоненти соціально-демографічного потенціалу: управлінські підходи до ефективності використання на макрорівні / М. М. Біль // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 51–56
3. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
4. Вовканич С. Й. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Й. Вовканич. – Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – 540 с.
5. Волюков В. В. Етапи оцінювання інтелектуального потенціалу підприємства [електронний ресурс] / В. В. Волюков // Економіка розвитку, 2013. – № 2(66). – с. 118-123. – Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3516/1/>
6. Врублевський В. Інтелектуальний капітал як головна продуктивна сила / В. Врублевський, О. Мороз, Ю. Саєнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://universum.org.ua/journal /2001/intl1112.html>
7. Галицька Л. В. Особливості процесів децентралізації влади в Україні/ Л. В. Галицька // Наукові читання – 2020: зб. тез доповідей наук.- практик. конф. науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ економіки та агробізнесу Поліського національного університету. Житомир: Поліський національний університет, 2020. – 302 с.
8. Галицька Л. В. Особливості формування вищої освіти в Україні та її роль у збагаченні інтелектуального потенціалу держави / Л. В. Галицька // Менеджмент в аграрному секторі економіки: теорія та практика ефективного розвитку. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, студентів (м. Житомир, 05 грудня 2019 року). –

Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2019 . – 545 с.

9. Галицька Л. В. Розвиток та використання інтелектуального потенціалу для зміцнення національної економіки / Л. В. Галицька // Наукові читання – 2020: зб. тез доповідей наук.- практик. конф. науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ економіки та агробізнесу Поліського національного університету. Житомир: Поліський національний університет, 2020. – 302 с.

10. Гузенко Г. М. Інтелектуальний потенціал як основа формування економіки знань / Г. М. Гузенко, Ю. О. Гайдученко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка. – 2013. – Вип. 13. – С. 84–97.

11. Данилишин Б. Відтворення інтелектуального потенціалу у контексті розвитку знаннєвої економіки / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2004. – № 7. – С. 15–24.

12. Диба Л. М. Сутність понять інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал як економічних категорій [Електронний ресурс] / Л. М. Диба // Економічний вісник університету. – 2011. – Вип. 17. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Dyba.pdf

13. Ежова Р. А. Управление интеллектуальным потенциалом как новая парадигма устойчивого развития современной организации: дис. канд. экон. наук: 22.00.08 / Р. А. Ежова; Пятигорский Государственный Технологический ун-т. – П., 2010. – 199 с.

14. Емельянов Ю. С. Государственно-частное партнерство: инновации и инвестиции. Мировой и отечественный опыт / Ю. С. Емельянов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 368 с.

15. Интеллектуальные ресурсы белорусского общества: социологический анализ / Г. Н. Соколова, А. К. Дубовик, Е. П. Сапелкин, В. А. Поликарпов и др. ; под. науч. ред. Г. Н. Соколовой ; Ин-т социологии НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2007. – 114 с.

16. Інтелектуальний потенціал та науково_технічна політика / Під наук. ред. академіка НАНУ Долішній М. І. – Львів: ІРД НАН України. – 1999. – 234 с.
  17. Кадомцева В. А. Интеллектуальный потенциал и инновационная политика в ЕС / В. А. Кадомцева // Вестник Московского университета. – 2007. – № 2. – С. 95–113. – (Серия «Экономика»).
  18. Калініна О. Г. Система управління якістю освіти у вищих навчальних закладах США: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» \ О. Г. Калінін; Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Старобільськ, 2015. – 259 с.
  19. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія / О. В. Кендюхов, НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2006. – 307 с.
  20. Лаврентьев В. А. Интеллектуальный потенциал предприятия: понятие, структура и направления его развития / В. А. Лаврентьев, А. В. Шарина // Креативная экономика. – 2009. – № 2(26). – с. 83-89.
  21. Михайлова А. Г. Акмеологія: нова якість вищої технічної освіти / А. Г. Михайлова // Педагогіка та психологія. – 2013. – Вип. 44. – С. 94–103.
  22. Мойсеєнко І. П. Інтелектуальна складова економічної безпеки України / І. П. Мойсеєнко // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 169–176.
  23. Мойсеєнко І. П. Управління інтелектуальним потенціалом: монографія / І. П. Мойсеєнко. – Львів: Аверс, 2007. – 303 с.
  24. Мороз В. М. Академічна мобільність професорсько-викладацького складу як об'єкт державно-управлінського впливу на якість вищої освіти в Україні / В. М. Мороз // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 1. – С. 115–121.
- НТУУ «КПІ». – 2012. – Режим доступу:
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evkpi/2012/6MO/42.pdf.

25. Омельченко В. Соціальний механізм відтворення наукової еліти в умовах сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 / В. В. Омельченко. – Х., 2008. – 20 с. 194
26. Отенко И. П. Системные задачи исследования потенциала предприятия / И. П. Отенко // Экономика развития. – № 2. – Харьков : ХНЕУ, 2004. – С. 76–79.
27. Полуяктова О. В. Интеллектуальный капитал в экономике Украины : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.01 / О. В. Полуяктова. – Львів, 2008. – 27 с.
28. Право інтелектуальної власності: Підручник. / О. А. Підопригора , О. Д. Святоцький – К.: Ін Юре, 2002. – 621 с. 18
29. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>
30. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17_237
31. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>
32. Ревак И. А. Управление интеллектуальной безопасностью Украины / И. А. Ревак // Wspolczesne Problemy Bezpieczenstwa I Marketingu. Tom II Bezpieczenstwo publiczne / Pod red. Naukowa Zbigniewa Grzymny. – Katowice, 2015. – S. 403–423.
33. Ревак І. О. Концептуальні засади державної політики мінімізації загроз інтелектуальному потенціалу України / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наук. праць. – Львів, 2015. – Випуск 1. – С. 192–205.
34. Ревак І. О. Пріоритети зміцнення економічної безпеки в освітній та науковій сфері України / М.І. Крупка, І.О. Ревак // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 4(4). – С. 55–62.

35. Результати вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> 286
36. Река Г. В. Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал: критерії розмежування / Г. В. Река // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів: НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.1. – с. 288-233.
37. Робінсон К., Ароніка Л. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / Кен Робінсон, Лу Ароніка. – Львів : Літопис, 2016. – 258 с.
38. Рубинштейн А. Я. Вступительная заметка / А. Я. Рубинштейн // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2014. – № 4.(24). – С. 182–184.
39. Руткевич О. Вища освіта: «доступна» та/або «платна»? / О. Руткевич // Вища освіта. – 2005. – № 5. – С. 104–112.
40. Семикіна М. В. інтелектуальний потенціал та його роль в національній економіці / М. В. Семикіна, В. І. Гунько // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2011. – №1. – с. 50-56.
41. Ситник Й. С. Інтелектуальний потенціал як фактор інтелектуалізації систем менеджменту підприємства [електронний ресурс] / Й. С. Ситник // Економічний вісник
42. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. Л. Солсо– 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 589 с.
43. Соскін О. Трансформація системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції України / О. Соскін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050514.html>
44. Статінова Н. П. Якість освіти у контексті інтеграції вищої школи у всесвітній простір / Н. П. Статінова // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська Академія». Серія: Педагогіка. – Том 136. – Випуск 123. – С. 9–13.

45. Степанчук С. О. Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу [Текст] / С. О. Степанчук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 13-23. – ISSN 1993-0259.
46. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки : монографія / В. І. Франчук. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.
47. Gottfredson L. S. Mainstream Science on Intelligence // Wall Street Journal. December 13, 1994. P. A18.
48. Revak I. World Experience of Usage of Science and Education in the Processes of State Intellectual Potential Growing / Iryna Revak, Mykhajlo Krupka // Проблеми економіки – 2015. – № 4. – С. 39–45
49. Taleb N. The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable : Random House Trade Paperbacks, 2007. 400 p.